

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

“Корекція порушень артикуляційної моторики у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення”

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Руслана ГЕТЬМАН

Керівник:

Оксана ТКАЧ,

кандидат педагогічних наук, старший викладач

кафедри логопедії та спеціальних методик

Рецензент:

Олег ОПАЛЮК,

кандидат педагогічних наук, доцент

основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ З НОРМОТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ТА У ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ.....	7
1.1. Закономірності розвитку мовлення та його компонентів в онтогенезі.....	7
1.2. Причини порушень моторного компоненту мовлення у дітей з дислалією та дизартрією.....	14
1.3. Закономірності формування артикуляційної моторики у дітей в онтогенезі.....	23
1.4. Особливості розвитку артикуляційної моторики у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.....	33
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	39
2.1. Огляд методик вивчення рівня сформованості артикуляційної моторики.....	39
2.2. Основні принципи, ціль, завдання і методика констатуючого експерименту.....	46
2.3. Аналіз результатів констатуючого експерименту.....	52
РОЗДІЛ III. ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА З КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНЬ АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ МОТОРИКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ.....	66
3.1. Основні принципи, цілі і завдання логопедичної роботи з корекції порушень артикуляційної моторики у дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.....	74
3.2. Аналіз результатів контрольного експерименту.....	92
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

Мовленнєві функції у кожної людини відіграють ключову роль і є найважливішими функціями серед всіх. Якщо у дитини виникають порушення мовлення, то це негативно позначається не тільки на розвитку дитини в цілому, але і одночасно ускладнює її спілкування з оточуючими, затримує пізнавальні процеси, звідси у дитини виникають проблеми у формуванні своєї особистості. Дошкільний вік у цьому плані є ідеальним та найсприятливішим періодом для корекційної роботи. Оскільки саме правильне мовлення є одним з показників готовності учня до навчання в школі.

Мовлення є однією із найважливіших здібностей людини. В процесі мовленнєвого розвитку у неї формуються вищі психічні функції. Спілкування створює необхідні умови для комунікації та розвитку різних форм діяльності. Формування у дітей правильного мовлення дає можливість спілкування і готує до навчання в школі. Дитина з добре розвиненим мовленням легко вступає у спілкування з оточуючими, вона може свідомо висловлювати свої бажання, думки, ставити питання, обговорювати гру. І, навпаки, невиразне мовлення ускладнює взаємини дитини з людьми. До старшого дошкільного віку, інколи ж і раніше, діти з порушенням мовлення починають усвідомлювати свої труднощі і можуть стати мовчазними, дратівливими і сором'язливими [39].

Одними із найпоширеніших мовленнєвих розладів є дислалія і дизартрія. Найчастіше діти страждають на псевдобульбарну дизартрію, яка пов'язана із внутрішньоутробним ураженням головного мозку. Серед усіх форм дизартрії виділяють різні: легка, середня і важка (анартрія). Легка ступінь дизартрії - одна з тих, що найбільш часто зустрічаються у дитячому віці, коли у структурі мовленнєвого порушення є стійкі порушення звуковимови, подібні з іншими артикуляторними розладами і репрезентують значні труднощі для диференціальної діагностики і корекції.

Значна тенденція до збільшення дітей із таким порушенням, а також необхідність вдосконалення роботи з дітьми з мовленнєвими порушеннями, підвищення ефективності процесу їх соціальної адаптації дозволяє рахувати

дослідження актуальним для теорії і практики сучасної логопедії. Проблема дослідження визначається актуальністю та значимістю цих питань, недостатньою вивченістю особливостей звуковимови у дітей з дизартрією, з одного боку, та необхідністю визначення умов підвищення ефективності корекційно-логопедичної роботи з формування звуковимови у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією, з іншої сторони.

У своїх дослідженнях Н. Гаврилова, О. Мілевська, Н. Пахомова кажуть про те, що в учнів, які мають недорозвиток артикуляційної моторики, є порушення рухових механізмів, в них страждає як загальна, так і дрібна та артикуляційна моторика, що виникла внаслідок ураження центральної нервової системи. Усі ці труднощі в моторній сфері здійснюють негативний вплив на формування та розвиток мовлення, посилюючи ситуацію. Моторна сфера таких учнів має наступні характерні особливості: загальна незручність моторних рухів, порушення координованості рухів, страждає спритність і точність рухів, що сильно відрізняє їх від однолітків. Також у учнів з легким ступенем дизартрії можна спостерігати затримку у розвитку готовності руки до письма, оскільки у них загалом досить тривалий час відсутній інтерес з таких видів діяльності, як малювання, ліплення тощо. Усе це є наслідком порушення іннервації, незважаючи на те, що явних ознак паралічів та парезів у таких дітей немає.

Таким чином, всі перераховані вище порушення моторної сфери, які в артикуляційній моториці представлені синкінезіями, гіпертонусом або гіпотонусом, гіперсалівацією, девіаціями тощо, погіршують стан загальної артикуляційної моторики, оскільки погіршується якість і об'єм артикуляційних рухів, слабшає контроль за рухами органів артикуляції. Все це в результаті призводить до порушенням звуковимови і фонематичного слуху та фонематичного сприйняття. Звідси і надалі, якщо не почати проводити логопедичну роботу, у учня можуть виникнути труднощі в оволодінні лексико-граматичною стороною мовлення, а також у навичках читання і письма.

У наукових працях Н. Гаврилової, Н. Манько, В. Тищенка можна, знайти

інформацію про те, що саме ця категорія дітей представляє собою групу ризику щодо формування готовності до навчання у школі.

Звідси можна стверджувати, що проблеми формування та розвитку артикуляційної моторики можуть привести до загальної неуспішності учня, отже, тема формування артикуляційної моторики у учнів з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення стає актуальною.

Об'єктом дослідження артикуляційна моторика дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (ФФНМ).

Предмет дослідження: особливості розвитку артикуляційної моторики у дітей молодшого шкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Ціль дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати, систематизувати і апробувати зміст логопедичної роботи по корекції артикуляційної моторики у молодших школярів з ФФНМ.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз науково-методичної літератури для вивчення особливостей розвитку артикуляційної моторики і мовлення в цілому у дітей з ФФНМ
2. Провести констатуючий експеримент, спрямований на вивчення рівня сформованості артикуляційної моторики у дітей з ФФНМ
3. Обґрунтувати, скласти план корекційної логопедичної роботи, спрямованої на виправлення порушень артикуляційної моторики у учнів молодшого шкільного віку.
4. Провести контрольний експеримент, спрямований на визначення ефективності корекційної роботи.

Методи дослідження:

1. Теоретичні: теоретичний аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури; аналіз педагогічної та медичної документації.
2. Практичні: констатуючий і навчальний експерименти.

Методологічною основою дослідження є:

- уявлення про закономірності мовленнєвого онтогенезу (Є. Соботович);
- концепція комплексного підходу до навчання та виховання дітей з мовленнєвими порушеннями (Р. Левіна, О. Мостова, Л. Трофименко, О. Ткач);
- психолінгвістичний підхід до дослідження механізмів формування предикативної лексики (Н. Жінкін, О. Мартиненко).

Теоретична та практична значущість дослідження: це дослідження дозволяє виявити специфіку порушень артикуляційної моторики у дошкільнят з комплексними порушеннями, поглибити та розширити наукові уявлення про характер таких порушень, уточнити симптоматику недорозвитку артикуляції цієї категорії дітей. А також результати роботи можуть бути застосовані у діяльності вчителів-логопедів, вихователів і психологів при плануванні та проведенні корекційно-розвивальної роботи

Апробація результатів дослідження відбулася на конференції магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Була опублікована стаття у Віснику Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Комплексна корекція стертої форми дизартрії»

Експериментальна база дослідження – м. Кам'янець-Подільський, ліцей № 16. Контингент досліджуваних представлений дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення та розвитку артикуляційної моторики у кількості 10 осіб.

Структура роботи: робота складається з вступу, трьох розділів (теоретичного та експериментального), що включають таблиці, гістограми, висновки та список використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає можливість визначити стан артикуляційної моторики у дітей з артикуляторно-фонетичною дислалією та псевдобульбарною дизартрією і співвіднести його з рівнем їх мовленнєвого розвитку. на підставі аналізу робіт Л. Трофименко, Н. Манько, Н. Гаврилової і інших було виявлено, що артикуляційна моторика у даної категорії дітей характеризується рядом особливостей:

В учнів помітні симптоми загальної незграбності, недостатньої координованості рухів, підвищений тонус м'язів, гіперкінези та синкінезії тощо. Наявність різних обмежень в обсязі рухів не тільки рук, але і язика, губ та нижньої щелепи. Наявність в учнів швидкої втоми та зниженої працездатності.

Проведений аналіз літературних джерел таких авторів, як Н. Гаврилова та В. Тищенко, дозволяє говорити про актуальність теми корекції звуковимовної сторони мовлення з допомогою застосування методів логопедичного масажу. Усе це дозволяє зробити наступні висновки:

- дислалія і дизартрія є одними з найпоширеніших мовленнєвих порушень у учнів молодшого шкільного віку;
- спроглядається тенденція до їх зростання;
- серед дизартрій самою поширеною формою є саме псевдобульбарна дизартрія;
- формування і розвиток усного мовлення безпосередньо залежить від сформованості моторної сфери учнів;
- мовні зони кори головного мозку розвиваються завдяки інтенсивному корекційному впливу;
- розвиток усного мовлення залежить від ступеня тяжкості та характеру ураження моторики.

Отримані в результаті констатуючого експерименту дані дозволяють говорити про те, що у всіх учнів є труднощі формування як мовленнєвих, так і немовленнєвих функцій.

Було проведено дослідження стану моторики, а також звуковимови. З чого був зроблено висновок про те, що у всіх дітей моторні функції та стан

звуківимови знаходяться на низькому рівні. А, отже, необхідно провести спеціально організовану логопедичну роботу з корекції порушених функцій у дітей з використанням ігрових, розвивальних завдань та логопедичного масажу.

Логопедична робота з формування артикуляційної моторики і звуківимови з використанням логопедичного масажу ефективна, якщо враховувати:

- структуру клінічного порушення;
- структуру мовленнєвого порушення;
- вікові особливості дітей;
- поетапність корекційної роботи.

Аналіз отриманих у ході проведеного контрольного експерименту результатів дозволяють побачити позитивну динаміку стану артикуляційної моторики та звуківимови. Все це говорить про те, що мети кваліфікаційної роботи досягнуто. У дітей дошкільного віку із моторними порушеннями (артикуляторно-фонетичною дислалією та псевдобульбарною дизартрією) необхідно приділяти увагу своєчасному і повноцінному моторному розвитку з використанням різних рухових функцій і, зокрема, артикуляторної моторики. Це не тільки допоможе покращити звукомову, але і допоможе сформувати пізнавальну діяльність, яка є основним критерієм готовності до школи.

Проведений контрольний експеримент та аналіз отриманих після нього даних свідчать про позитивну динаміку стану артикуляційної моторики та фонетичного боку мовлення. Все це говорить про те, що мету роботи було досягнуто. Необхідно обов'язково проводити своєчасну і повноцінну логопедичну допомогу в навчанні учнів молодшого шкільного віку з дислалією та дизартрією, використовуючи рухові функції, в зокрема артикуляційну моторику. Це не тільки допоможе покращити мовленнєві функції, але і сформувати пізнавальну діяльність, яка є основним критерієм готовності до школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти / за заг. ред. Бойчука Ю. Д. Харків : Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2020. 376 с.
2. Андрусишина Л. До питання про диференційну діагностику в логопсихології. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2013. № 4. С. 23–27.
3. Баль Н. М. Актуальні проблеми діагностики мовленнєвих порушень у дітей. *Актуальні проблеми корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 1. С. 22–29.
4. Белова О. Б. Окреслення проблеми розвитку фонематичного рівня мовлення у дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2023. Вип. 21. С. 5–13. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/708/696.pdf/> (дата звернення: 13.11.2023).
5. Богущ А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. 2-е вид. Київ : Слово, 2010. 374 с.
6. Богущ А. М. Становлення і розвиток розуміння мовлення дітьми раннього віку в контексті дискурсивної лінгвістики. *Наука і освіта*. 2011. № 2. С. 3–7.
7. Боряк О. В. Ключові аспекти діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2020. Вип. 15. С. 14–25. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/563/522.pdf/> (дата звернення: 13.11.2023).
8. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. 2012. Вип 20, ч. 1. С. 293–315.

9. Гаврилова Н. С. Класифікація порушень артикуляційної моторики *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 7. С. 49–60. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/44/41.pdf/> (дата звернення: 13.11.2023).
10. Гаврилова Н. С. Логопедичний масаж як засіб корекції порушень артикуляційної моторики у дітей. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 5. С. 42–54. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/177/265.pdf/> (дата звернення: 13.11.2023).
11. Гаврилова Н. С. Методика корекції порушення артикуляційної моторики рухового обмежуючого типу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 11. С. 58–69.
12. Гаврилова Н. С. Методика формування та стимуляції вимови фонем. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 13. С. 18–36. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/503/456.pdf/> (дата звернення: 16.11.2023).
13. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 200 с.
14. Гаврилова Н. С. Прийоми формування правильної вимови фонем у дітей. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 3. С. 11–20. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/400/352.pdf/> (дата звернення: 16.11.2023).
15. Гаврилова Н. С., Платаш Л. Б. Методика формування артикуляційної моторики у дітей зі стертою формою дизартрії (індивідуально-зорієнтований підхід). *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 20. С. 14–33. URL:

- <https://aqce.com.ua/download/publications/696/682.pdf/> (дата звернення: 16.11.2023).
- 16.Галущенко В. І. Аспекти активізації корекційної роботи з розвитку психомовленнєвої та моторної сфери у дітей з дизартричними розладами. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 5. С. 54–63. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/179/263.pdf/> (дата звернення: 16.11.2023).
- 17.Галущенко В. І. Вплив перинатальних факторів в генезі порушень у дітей з різними формами стертої дизартрії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 38. С. 55–60.
- 18.Галущенко В. І. Застосування інноваційних логопедичних технологій у корекційній роботі з дітьми з порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 7, т. 1. С. 62–70. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/45/42.pdf/> (дата звернення: 22.11.2023).
- 19.Галущенко В. І. Сучасний підхід до комплексного обстеження та планування корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми-дизартріками. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 18. С. 34–36.
- 20.Глухов В. Психолінгвістика. Теорія мовної діяльності. Москва : АСТ, 2007. 223 с.
- 21.Голуб А. В. Сучасний стан дослідження усного мовлення дітей з дизартріями старшого дошкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.*

- Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Київ, 2014. Вип. 27. С. 48–52.
22. Гомля В., Федорович Л. Артикуляційна гімнастика : метод. реком. для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів / за наук. ред. Л. Федорович. Кременчук : Християнська Зоря, 2008. 74 с.
23. Дідкова Л. М. Клініко-педагогічна характеристика дітей зі стертою дизартрією. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 27. С. 57–62.
24. Дідкова Л. М. Корекційна робота при стертій дизартрії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць.* Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 23. С. 63–66.
25. Дідкова Л. М. Мовленнєва і немовленнєва симптоматика стертої дизартрії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць.* Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 21. С. 69–72.
26. Зелінська-Любченко К. О. Альтернативне визначення моторної алалії: зарубіжний досвід. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Київ, 2017. Вип. 34. С. 38–42. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22105/8_ZelinskaLiubchenko%20K.%20O..pdf?sequence=1 (дата звернення: 22.11.2023).
27. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку : монографія. Київ : Фенікс, 2008. 497 с.

28. Кондратенко В. О., Волошина Ю. А. Особливості мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з дизартрією. *Логопедія* : наук.-метод. ж-л. 2013. № 4. С. 40–44.
29. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
30. Конопляста С. Ю., Синиця А. О. Дизартрія у систематиці мовленнєвих порушень (сучасний погляд). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 66. С. 111–116.
31. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Моніторинг мовленнєвого розвитку і дрібної моторики дітей раннього віку. Харків : Ранок 48 с. : стимульний матеріал (5 рік життя). (Діагностика в ДНЗ).
32. Ласточкіна О. В. Характеристика мовленнєвої підготовки дошкільників. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 3. С. 127–133. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/417/369.pdf/> (дата звернення: 22.11.2023).
33. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. Вид. 5-е. Київ : Слово, 2018. 856 с.
34. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Слово, 2010. 376 с.
35. Логопедія : підручник. 3-є вид., перероб. та допов. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Слово, 2014. 672 с.
36. Лопатинська Н. А. Неврологічні основи логопедії : курс лекцій: для студентів спеціальності 016 «Спеціальна освіта». Київ : Слово, 2017. 152 с.
37. Лопатинська Н. А. Неврологічні основи логопедії : робочий зошит для студентів спеціальності 016 «Спеціальна освіта». Київ : Слово, 2017. 120 с.

38. Макаров Н. Розвиток словникового складу мовлення дітей в онтогенезі. *Харківський природничий форум* : третя міжнар. конф. молодих учених / за заг. ред. Т. Ю. Маркіної, Д. В. Леонтьєв. Харків : Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2020. С. 175–179. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/3595/2/%D0%A5%D0%90%D0%A0%D0%9A%D0%86%D0%92%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%98%D0%99%20%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%9D%D0%98%D0%A7%D0%98%D0%99%20%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%A3%D0%9C_2020_.pdf#page=175 (дата звернення: 22.11.2023).
39. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі / за ред. Богуш А. М. Київ : Вища школа, 1992. 414 с.
40. Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвєєва М. П. Основи корекційної педагогіки : навч. посіб. / за заг. ред. С. П. Миронової. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 264 с.
41. Мойсеєнко І. Теоретико-методологічне дослідження гнозису як інтегратора сенсорної інформації у контексті сенсомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектра. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. Vol. 2. No 2. PP. 63–73. URL: <https://isg-journal.com/fileasxs/article/isjel/vol2/issue2/j.isjel.20230202.08.pdf> (дата звернення: 29.11.2023).
42. Мороз Л. В. Застосування засобів рефлексотерапії у корекційно-логопедичній роботі при стертій дизартрії. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 7. С. 188–197.
43. Основи логопедичної роботи з дітьми / під ред. Г. В. Чиркиной. Москва : АРКТИ, 2003. 240 с.
44. Пиляєва Н. С. Проблема вивчення праксису та його відхилень у спеціальній літературі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 77, т. 2. С. 38–43. URL:

- http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/77/part_2/9.pdf (дата звернення: 29.11.2023).
45. Пінчук Ю. В. Наукові засади формування навички фонематичного аналізу слова у дітей з вадами мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 5, т. 2. С. 227–238. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/211/230.pdf/> (дата звернення: 29.11.2023).
46. Пропедевтика мовленнєвих порушень : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Медобори–2006, 2017. 140 с.
47. Психічний розвиток дитини першого року життя. Т. В. Дуткевич. *Дитяча психологія* : навч. посіб. URL: http://pidruchniki.ws/17190512/psihologiya/psihichniy_rozvitok_ditini_persho_go_roku_zhittya (дата звернення: 29.11.2023).
48. Рібцун Ю. В. До питання диференційної діагностики дислалії та мінімальних проявів дизартрії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2012. Вип. 21. С. 227–232.
49. Рібцун Ю. В. Формування лексичної складової імпресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна* / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори–2006, 2011. Вип. 17, ч. 2. С. 294–301.
50. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. 2-е вид., допов. Київ : Освіта, 1992. 176 с.
51. Синьов В. М., Коберник Г. М. Основи дефектології : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1994. 143 с.
52. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії* : збір. наук. праць. Київ : Актуальна освіта, 2004. Вип. 1. С. 7–35.

53. Сорочан Ю. Питання формування семантичної природи морфеми в онтогенезі. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збір. наук. праць. Миколаїв : Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, 2017. № 3(58). С. 364–369. http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-3-58-2017.pdf (дата звернення: 29.11.2023).
54. Станецька Г. М., Шеремет М. К. Методика діагностики дизартрії при екстрапірамідних розладах у дорослих. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2018. Вип. 36. С. 94–105.
55. Тарасун В. В. Логодидактика : навч. посіб. Київ : Слово, 2011. 392 с.
56. Тарасун В. В. Морфофункціональна готовність дітей з особливостями у розвитку до шкільного навчання: діагностика і формування : монографія. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2008. 468 с.
57. Теоретичні та методичні аспекти корекційно-реабілітаційної діяльності : колект. моногр. Суми : Вид-во Сум. держ. пед. ун-ту, 2015. 142 с.
58. Тищенко В. В. Класифікації порушень мовленнєвого розвитку: сучасний стан, протиріччя та шляхи їх усунення. Науковий вісник Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ, 2016. Вип. 32(2). С. 165–169.
59. Тищенко В. В., Рібцун Ю. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам. Київ : Літера ЛТД, 2006. 128 с.
60. Ткач О. М. Використання масажу для подолання дизартричних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 10.

- 61.Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизатрія. Ринологія : навч. посіб. 2-е вид., змін. і доп. / за заг. ред. Шеремет М. К., Мартиненко І. В. Київ : КНТ, 2008. 380 с.
- 62.Шевцов А. Г., Ільїна О. В. Нейропсихологічний підхід у корекції розвитку дітей з психофізичними порушеннями *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 5, т. 1. С. 347–360. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/231/210.pdf/> (дата звернення: 29.11.2023).
- 63.Шевцова Л. С. Методика застосування мовленнєвих ситуативних завдань : метод. посіб. Житомир : Житомир. держ пед. ун-т, 2004. 94 с.
- 64.Шеремет М. К., Коломієць Ю. В. Нейропсихологічні засади формування мовлення у дітей із ТПМ. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 3. С. 384–392. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/438/391.pdf/> (дата звернення: 29.11.2023).
- 65.Шеремет М. К., Кондукова С. В. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку в нормі та патології. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія зб. наук. праць*. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 27. С. 5–7.
- 66.Шеремет М. К., Ревуцька О. В. Логопедія (корекційна робота при дислалії) : навч. посіб. Київ, 2009. 244 с.
- 67.Banaszkiewicz A. Rozwój sprawności językowych w ontogenezie. *Surdologopedia: teoria I praktyka / red. E. Muzyka-Furtak*. Gdansk : Harmonia Universalis, 2015. S. 97–111.
- 68.Fisher S. E. & DeFries J. C. Developmental dyslexia: Genetic dissection of a complex cognitive trait. *Nature Reviews Neuroscience*. 2002. Issue 3(10). P. 767–780.

- 69.Hall P. The occurrence of developmental apraxia of speech in a mild articulation disorder: a case study. *Journal of Communication Disorders*. 1989. No 22. PP. 265–276.
- 70.Hodge M. Assessment of developmental apraxia of speech: a rationale. *Clinics in Communication Disorders*. 1994. Vol. 4(2). PP. 91–101.
- 71.Jauer-Niworowska O., Kwasiborska J. Dyzartria : wskazówki do diagnozy różnicowej poszczególnych typów dyzartrii. Warszawa : Komlogo, 2015. 48 s.
- 72.Jurkowski A. Ontogeneza mowy i myślenia. Warszawa : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1975. 232 s. (Biblioteka psychologiczna).
- 73.Shriberg L. D., Kwiatkowski J. & Mabie H. L. Estimates of the prevalence of motor speech disorders in children with idiopathic speech delay. *Clinical Linguistics & Phonetics*. 2019. Issue 8. PP. 679–706.
- 74.Shriberg L. D., Strand E. A., Jakielski K. J. & Mabie H. L. Estimates of the prevalence of speech and motor speech disorders in persons with complex neurodevelopmental disorders. *Clinical Linguistics & Phonetics*. 2019. Issue 8. PP. 707–736.
- 75.Stecko E. Zaburzenia mowy u dzieci-wczesne rozpoznawanie i postępowanie logopedyczne. Wyd. UW, 1994.
- 76.Wczesna profilaktyka zaburzeń mowy / red. J. Rządźki ; Fundacja Na Rzecz Dzieci z Zaburzeniami Mowy, Wyd. LINEA, 1995.